

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το 2011 και 2012 εκδόθηκε σε δύο τόμους το εκτενές έργο μου «Σύνοψη Ποινικού Δικαίου» που πραγματεύεται εξαντλητικά όλη σχεδόν την ύλη του Γενικού Μέρους του Ποινικού Δικαίου. Όμως σύντομα προέκυψε η ανάγκη να δοθεί καταρχήν στους φοιτητές των νομικών σχολών αλλά και σε κάθε ενδιαφερόμενο αναγνώστη η δυνατότητα εύκολης πρόσβασης σε μια πιο ευσύνοπτη – αλλά μη στερούμενη πληρότητας – και εύχρηστη παρουσίαση του συνόλου της συναφούς θεματικής. Ακριβώς αυτή την ανάγκη καλείται να καλύψει η παρούσα έκδοση. Για τον λόγο αυτό οι αναφορές σε βιβλιογραφία και νομολογία είναι εξαιρετικά περιορισμένες. Για περισσότερες λεπτομέρειες αλλά και για εκτενέστερες αναφορές σε βιβλιογραφία και νομολογία θα πρέπει κανείς να καταφύγει είτε στην «Σύνοψη Ποινικού Δικαίου» είτε σε κάποιο από τα άλλα έγκριτα ανάλογα συγγράμματα και ερμηνευτικούς κώδικες που κυκλοφορούν.

Θερμές ευχαριστίες οφείλω στη συνεργάτιδά μου *Θάλεια Παπασημακοπούλου* για την πολύτιμη συμπαράστασή της σε πολλές επιμέρους εργασίες, καθώς και στο συνάδελφο *Θωμά Σάμιο* για την πρόθυμη βοήθεια σε ουσιαστικά και τεχνικά θέματα που σχετίζονται με την έκδοση του παρόντος.

Αθήνα / Κομοτηνή, Φεβρουάριος 2016
Αριστοτέλης Ι. Χαραλαμπίκης

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΠΟΙΝΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

I. ΕΝΝΟΙΑ

1. Ορισμός

Ποινικό δίκαιο είναι εκείνο το τμήμα του δημοσίου δικαίου, του οποίου οι κανόνες προσδιορίζουν τα γενικά και ειδικά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης συμπεριφοράς που εμφανίζει ιδιάζουσα ηθικοκοινωνική απαξία (*έγκλημα*), η οποία και γι' αυτόν τον λόγο τιμωρείται από το νομοθέτη με ειδική κύρωση (*ποινή*).

Κατά την άποψη που επικρατεί σήμερα, αποστολή του ποινικού δικαίου είναι η εμπέδωση της κοινωνικής ειρήνης και η διασφάλιση της ομαλής συμβιώσεως σε μία συντεταγμένη κοινωνία που σέβεται τα ατομικά δικαιώματα. Ο σκοπός αυτός επιτυγχάνεται μέσω της προστασίας των κοινωνικών αγαθών, ή, όπως συνηθίζουμε να τα ονομάζουμε στο ποινικό δίκαιο, των «*εννόμων αγαθών*». Ως «έννομο αγαθό» νοείται, βέβαια, αντίστροφα, κάθε αξία, ατομική ή κοινωνική, ο σεβασμός της οποίας προκύπτει από την ανάγκη εύρυθμης λειτουργίας της κοινωνικής ζωής και ομαλής συμβιώσεως των ατόμων.

Οι κεντρικές έννοιες του ποινικού δικαίου είναι δύο: το *έγκλημα* ως άρνηση (προσβολή) των κοινωνικών (εννόμων) αγαθών και η *ποινή* ως η άρνηση (ή απόκρουση) της ανωτέρω αρνήσεως εκ μέρους του κοινωνικού συνόλου. Το έγκλημα αποτελεί ένα ιδιάζον παθολογικό κοινωνικό φαινόμενο που συνίσταται σε μία ηθικοκοινωνικά ιδιαίτερα αφόρητη παραβίαση κάποιου από τους βασικούς κανόνες ανθρώπινης συμπεριφοράς που συντελούν στη διατήρηση της ομαλής κοινωνικής συμβιώσεως, με άμεσες κοινωνικές προεκτάσεις και αποτελέσματα. Έτσι το έγκλημα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως κοινωνιολογική έννοια. Όμως το ποινικό δίκαιο ενδιαφέρει πρωτίστως το έγκλημα ως νομική έννοια, ως μορφή δηλ. συμπεριφοράς την απαγόρευση της οποίας ο νομοθέτης επέλεξε να υποστηρίξει

Μέρος πρώτο: Εισαγωγή

με την πρόβλεψη ποινικής κυρώσεως. Έτσι η έννοια του εγκλήματος φαίνεται να συμπροσδιορίζεται από την έννοια της ποινής, εφόσον η πρόβλεψη της τελευταίας προσδίδει στην πρώτη την τυπική της νομιμοποίηση.

Η κοινωνική σπουδαιότητα του ποινικού φαινομένου είναι μοναδική, εάν αναλογισθεί κανείς την έντονη πανηγυρικήτητα και δημοσιότητα των γεγονότων που συνδέονται με την ποινική δίκη, αρχής γενομένης από την διαπίστωση του εγκλήματος, την αποκάλυψη και σύλληψη του δράστη, την προδικασία, την συχνά ιδιαίτερα ηλεκτρισμένη διαδικασία στο ακροατήριο, την πανηγυρική έκδοση της αποφάσεως αλλά και την εκτέλεση της ποινής σε περίπτωση καταδίκης του δράστη. Χαρακτηριστικά επισημαίνει ο *Χωραφάς* (ΠοινΔ, σελ. 7) ότι το ποινικό δίκαιο ως εκ της φύσεώς του είναι εκείνο το τμήμα του δικαίου που ευρίσκεται στη στενότερη επαφή με τη λαϊκή ψυχή και τη λαϊκή συνείδηση, καθόσον προκαλεί εύλογα το άμεσο ενδιαφέρον κάθε κοινωνού πρώτον, διότι το ποινικό δίκαιο αποτελεί όντως το κάτοπτρο των ηθικών, κοινωνικών, θρησκευτικών, πολιτικών και οικονομικών κατευθύνσεων του κοινωνικού βίου σε μία δεδομένη χρονική περίοδο και πολιτεία και δεύτερο, διότι το ποινικό δίκαιο ασχολείται με το έγκλημα και τον εγκληματία, με την σκοτεινή δηλαδή περιοχή του ατομικού και κοινωνικού ανθρωπίνου βίου. Έτσι, το εγκληματικό φαινόμενο εμφανίζει μια ιδιαιτερότητα με έντονες κοινωνικές προεκτάσεις που όμοιά της δεν βρίσκεται σε κανένα άλλο θεσμό ή φαινόμενο που διέπεται από το δίκαιο. Πράγματι, από μια απλή στατιστική ανάλυση της συχνότητας και εντάσεως προβολής των ποινικής φύσεως υποθέσεων από τα έντυπα και ηλεκτρονικά Μ.Μ.Ε. σε σύγκριση με όλες τις άλλες καταδεικνύει τη συντριπτική υπεροχή του ποινικού δικαίου στο χώρο του κοινωνικού ενδιαφέροντος. Πολύ σωστά τονίζουν λοιπόν ορισμένοι συγγραφείς (Βλ. λ.χ. *Ανδρουλάκη*, Γεν.Μ. Ι, σελ. 1 επ.) ότι στην κοινωνική συνείδηση ο όρος «δίκη» ταυτίζεται ουσιαστικά με την ποινική δίκη, ο όρος «δικαστήριο» συσχετίζεται απόλυτα με το ποινικό δικαστήριο κ.λπ. Δεν είναι τυχαίο το ότι ένα μεγάλο κομμάτι της κοινωνίας που δεν είναι ιδιαίτερα μνημένο στα νομικά συγγέει την «αγωγή» με την «μήνυση» χρησιμοποιώντας την δεύτερη αντί της πρώτης.

Η ιδιαιτερότητα του εγκληματικού φαινομένου χάνει στη σύγχρονη εποχή ολοένα και περισσότερο την αξία της με την άκριτη ποινικοποίηση σχεδόν κάθε μορφής παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς στην οποία προβαίνει η Πολιτεία προκειμένου να επιτύχει με τον πλέον αποτελεσματικό τρόπο (κραδαινώντας τη δαμόκλειο σπάθη της ποινικής κυρώσεως) την συμμόρφωση των πολιτών και κυρίως την τήρηση εκ μέρους τους υποχρεώσεων που αφορούν το κοινωνικό σύνολο (φορολογικές υποχρεώσεις, εργοδοτικές εισφορές, τήρηση πολεοδομικών κανόνων, τήρηση κανόνων δημόσιας υγείας, κ.λπ.), λόγω του ότι η δυσλειτουργία των προς

τούτο αρμοδίων κρατικών μηχανισμών οδηγεί σε κατά τα άλλα αναποτελεσματική αντιμετώπιση των σχετικών ζητημάτων. Συχνότατο είναι λοιπόν το φαινόμενο να συμπληρώνονται διοικητικής φύσεως νομοθετήματα με ποινικές διατάξεις που τιμωρούν τη μη τήρηση των κανόνων που αυτά θεσπίζουν. Με τον τρόπο αυτό αμβλύνεται το κύρος της ποινικής καταστολής και χάνει η ποινή τον χαρακτήρα της ως «τελευταίο καταφύγιο» της εννόμου τάξεως. Γι' αυτό το λόγο είναι απολύτως επείγων και αναγκαίος ένας εξορθολογισμός του ποινικού οπλοστασίου της πολιτείας με δραστικό περιορισμό των ποινικών διατάξεων (ιδιαίτερα όσων είναι διάσπαρτες σε ειδικά νομοθετήματα) και η προσήλωση της ποινικής καταστολής μόνο σε μορφές συμπεριφοράς που δεν είναι δυνατό να αντιμετωπισθούν με διαφορετικό τρόπο.

2. Θεμελιώδη αξιώματα του ποινικού δικαίου

Το ποινικό δίκαιο διέπεται από δύο θεμελιώδη αξιώματα τα οποία υπαγορεύουν και καθορίζουν την δομή και την λειτουργία του αλλά ταυτόχρονα απορρέουν σχεδόν αυτονόητα και από την ίδια του την φύση: α) Το αποκλειστικό δικαίωμα της Πολιτείας προς επιβολή ποινών, β) Την υποχρέωση της Πολιτείας να παρέχει εγγυήσεις κατά την επιβολή των ποινών.

II. ΤΟ ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΠΡΟΣ ΕΠΙΒΟΛΗ ΠΟΙΝΩΝ

Το δικαίωμα αυτό του κράτους ως αποκλειστικού φορέα του ποινικού καταναγκασμού απορρέει από την αναμφισβήτητη πραγματικότητα της «κυριαρχικά νομοθετούσης» πολιτείας και αποτελεί την μόνη δυνατή προϋπόθεση για την πραγμάτωση των επιδιώξεων και των ιδεωδών της Δικαιοσύνης στον τομέα της ποινικής έννομης τάξεως.

Η αρχή, σύμφωνα με την οποία η Πολιτεία, και μόνο αυτή, ενασκεί τον ποινικό καταναγκασμό είναι επιστέγασμα μακράς ιστορικής διαδικασίας, που τελεί σε άμεση συνάρτηση με την βαθμιαία εξέλιξη των διαφόρων μορφών της πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης της ανθρωπότητας, αλλά και των αντιλήψεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη θέση του ατόμου απέναντι στο κοινωνικό σύνολο.

Σε πρωτόγονες κοινωνίες η αντίδραση του ατόμου στις προσβολές που του επιφέρονταν επαφίετο στον ίδιο τον προσβαλλόμενο ή στην οικογένειά του. Η ποινική «κύρωση» είχε εδώ κατά κανόνα καθαρά ανταποδοτικό χαρακτήρα (π.χ. φόνος αντί φόνου), σε μερικές όμως περιπτώσεις σκόπευε και στην επανόρθωση της ζημίας που προξένησε η πράξη (π.χ. κλοπή αντικειμένων από την παρουσία του δράστη προς αντικατάσταση εκείνων που ο ίδιος είχε παράνομα αφαιρέσει από

Μέρος πρώτο: Εισαγωγή

την περιουσία του θύματος). Όταν η κοινωνία αποκτά υποτυπώδη, έστω, κρατική υπόσταση, τιμωρούνται πλέον από αυτήν οι πράξεις που την προσβάλλουν άμεσα. Η τιμώρηση των υπολοίπων εγκλημάτων («ύβρεις») παραμένει στην ιδιωτική πρωτοβουλία. Όταν, αργότερα, η ζωή προσανατολίζεται προς συγκεκριμένες μορφές κοινωνικών επιδιώξεων, μόνο τα αδικήματα που προσβάλλουν άμεσα την ολότητα, όπως λ.χ. η προδοσία σε καιρό πολέμου, τιμωρούνται στο όνομά της, ενώ όλες οι άλλες δυνατές μορφές ποινικής αδικοπραγίας θεωρούνται «ύβρεις» που προσβάλλουν μόνο ορισμένα πρόσωπα, με συνέπεια οι δράστες τους να εκτίθενται μόνο στην αντεκδίκηση των προσβαλλομένων. Εν τούτοις και στις περιπτώσεις αυτές το ποινικό αδίκημα, όσο και αν δεν παρουσιάζει εκείνη την εποχή ενδιαφέρον για την ολότητα, έχει έμμεση σημασία γι' αυτή που εκδηλώνεται με την καθιέρωση ορισμένων γενικότερης μορφής διαδικαστικών προϋποθέσεων οι οποίες διέπουν την επιβολή της ιδιωτικής ποινής, ιδιαίτερα όταν αυτή επιβάλλεται εκ μέρους του γένους ή της φατρίας, στην οποία ανήκει ο προσβληθείς. Πράγματι, στις τελευταίες αυτές περιπτώσεις το έγκλημα, χωρίς ακόμη να αποβάλλει τον χαρακτήρα της ιδιωτικής διαφοράς μεταξύ ατόμων ή οικογενειών, αρχίζει να προσελκύει το δημόσιο ενδιαφέρον, τόσο σχετικά με τις μορφές και την έκταση των κυρώσεων οι οποίες επιβάλλονται στην κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, όσο, κυρίως, ως προς την γενική παραδοχή του δικαιώματος του προσβληθέντος να τιμωρήσει αυτόν που τον αδίκησε. Λείψανο της αρχαιότητας αυτής μορφής απονομής ποινικής δικαιοσύνης είναι η γνωστή «βεντέτα», ενώ συγγενέστερη προς την μορφή δημόσιας ποινής είναι μία ορισμένη παραλλαγή της, η οποία προέρχεται από την οργή και την εκδίκηση του όχλου και μοιάζει με ό,τι στην περίοδο του μεσοπολέμου ονομάζαμε νόμο του Lynch (το γνωστό «λυντσάρισμα»).

Στο σημείο αυτό διαπιστώνουμε την κρίσιμη καμπή στην διαδρομή της ιστορικής εξελίξεως της αντεγκληματικής κυρώσεως από τον χώρο της ιδιωτικής στο χώρο της δημοσίας ποινής. Με την ελάττωση της δυναμικής ισχύος των γενών, των οικογενειών που συνδέονται με το ίδιο αίμα, δηλαδή, και την παράλληλη συγκέντρωση της πολιτειακής εξουσίας στα χέρια ενός κυρίαρχου, δημιουργούνται για πρώτη φορά οι απαραίτητες πολιτειακές προϋποθέσεις, χάρη στις οποίες η ιδιωτική αδικοπραγία μεταβάλλεται σε ποινικό αδίκημα το οποίο ενδιαφέρει αποκλειστικά την πολιτειακή υπόσταση του συνόλου.

Η διαμόρφωση κεντρικής πολιτειακής εξουσίας, ως της απαραίτητης πολιτικής προϋποθέσεως για την καθιέρωση του δημοσίου χαρακτήρα της απονομής της ποινικής δικαιοσύνης, συμβαδίζει παράλληλα με την διαμόρφωση της κοινωνικής συνειδήσεως ως προς την καθολικότητα του κινδύνου ο οποίος πηγάζει από το έγκλημα και την γενικότερη ωφέλεια την οποία επιφέρει η καταπολέμησή του. Ειδι-

κότερα η διαμόρφωση αυτή συντρέχει με την παράλληλη υποχώρηση της μεταφυσικής περί του εγκλήματος αντιλήψεως, ως πράξεως η οποία στρέφεται κατά της θείας υποστάσεως της εννόμου τάξεως των ανθρώπων. Η αντίληψη αυτή έχει την ρίζα της στην θεώρηση του αδικήματος ως *ύβρεως* θείας εντολής και της ποινής ως εκφράσεως της ιεράς οργής του συνόλου για την ύβρη αυτή και θεωρεί ως εκ τούτου ότι οι θεμελιώδεις νομικοί κανόνες οι οποίοι ρυθμίζουν την κοινωνική συμβίωση είναι «*θεία κελεύσματα*». Γι' αυτό τον λόγο κάθε συμπεριφορά που στρέφεται εναντίον των κανόνων αυτών θεωρείται ύβρις της υπερφυσικής δυνάμεως η οποία τους θέσπισε, οπότε και προκύπτει για το σύνολο η ανάγκη του εξιλασμού της με την τιμώρηση του εγκληματία, ο οποίος τόλμησε να προβεί στην ύβρη αυτή και να απειλήσει έτσι με την μήνη των θεών την κοινωνική και πολιτειακή ειρήνη.

Στη σημερινή εποχή έχει πλέον υποχωρήσει σημαντικά η μεταφυσική αυτή αντίληψη. Ανεξάρτητα από θρησκευτικά βιώματα, η ίδια η ανάγκη ομαλής κοινωνικής συμβιώσεως καθιστά λογικά εμφανή και αυταπόδεικτη τη χρησιμότητα των διαφόρων μορφών του ποινικού καταναγκασμού, μέσω των οποίων επιδιώκεται η εμπέδωση της κοινωνικής αξίας των κανόνων του δικαίου και το απαραίτητο της τηρήσεως αυτών από τους πολίτες. Βέβαια, πάντοτε θα επιζεί μία θρησκευτική – μεταφυσική απόχρωση του ποινικού καταναγκασμού, κατά το μέτρο που στο υποσυνείδητο των ατόμων η τήρηση των κανόνων δικαίου δεν εμφανίζεται μόνο ως κοινωνική αλλά και ως ηθική αναγκαιότητα.

III. ΟΙ ΕΓΓΥΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΙΒΟΛΗ ΠΟΙΝΩΝ

Εφόσον για τους λόγους που εκθέσαμε στα προηγούμενα η Πολιτεία, η επίσημα δηλ. οργανωμένη μορφή του κοινωνικού συνόλου, έχει το αποκλειστικό δικαίωμα να ανάγει μία συγκεκριμένη μορφή συμπεριφοράς σε αξιόποινη πράξη και να την τιμωρεί, στο όνομα του δημοσίου συμφέροντος, είναι αντίστοιχα υποχρεωμένη να παρέχει ανάλογες εγγυήσεις. Οι εγγυήσεις αυτές έχουν διπλή λειτουργία: άγονται δηλ. πρώτον στην διαδικασία *επιλογής των προσβολών* ορισμένων ηθικών, κοινωνικών ή δικαιοκικών κανόνων οι οποίοι πρέπει να επισύρουν ποινή (προϋποθέσεις ποινικοποιήσεως) και δεύτερον στην διαδικασία *επιβολής της προβλεπομένης ποινής* στην συγκεκριμένη περίπτωση (προϋποθέσεις τιμωρήσεως). Η διττή αυτή υποχρέωση της πολιτείας να παρέχει εγγυήσεις κατά την ποινικοποίηση και την τιμώρηση δεν ήταν πάντοτε στο παρελθόν τόσο αυτονόητη όσο είναι σήμερα, εδραιώθηκε δε κυρίως μετά τον διαφωτισμό και τα φιλελεύθερα ιδεοπολιτικά ρεύματα του 19^{ου} αιώνα και ιδιαίτερα από την αναντίρρητη, σήμερα, διαπίστωση, ότι η Πολιτεία δεν αντλεί το κύρος της υπάρξεώς της από κάποια υπέρτατη ή υπε-